

Олександр Деденєв,
аспірант кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(Полтава)

dedovalex666@gmail.com

Андрій Цина,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(Полтава)

ajut1959@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Сучасна освіта переживає суттєві зміни, які пов'язані з організаційно-управлінською, правовою, економічною модернізаціями, визначенням нових цілей відповідно до вимог інформаційного суспільства. Посилюється значення виховного потенціалу освітнього процесу, ролі громадянської освіти, розвитку демократичних засад у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу й організації соціальної практики учнів. Соціальне замовлення, за концепцією Нової української школи [10], вимагає від системи освіти здійснення підготовки активної, конкурентоспроможної особистості, компетентної у розв'язанні життєвих, професійних проблем, готової до виконання громадянських обов'язків, відповідальної за власне благополуччя і розвиток своєї країни. З огляду на це, важливим стає формування громадянської відповідальності учнів протягом навчання у загальноосвітньому навчальному закладі.

Свідомими громадянами не народжуються, ними стають у процесі освіти та виховання. При цьому одним із найбільших викликів сучасної школи є створення демократичного середовища для навчання й виховання дітей на основі цінностей демократії і прав людини.

На етапі переходу до нових освітніх стандартів, зорієнтованих на розвиток ключових компетентностей, Міністерством освіти і науки України разом із небайдужою громадськістю та освітянами з 2017 року здійснюється впровадження оновлених навчальних програм трудового навчання для учнів 5-9 класів, увівши чотири наскрізні тематичні лінії для формування ключових і предметних компетентностей, зокрема і «громадянську відповідальність» [14].

Проблемі формування громадянської відповідальності учнів присвячені роботи вітчизняних дослідників І. Голіної [2], С. Іконнікової [5], Л. Кияшко [2], В. Лісовського [5], А. Макаренка [7], Ю. Молчанової [1], О. Овчарук [11], Л. Парашенко, Н. Протасова [1], В. Сухомлинського [13] та ін. Серед зарубіжних науковців виділимо Дж. Прасанса, який у своїй книжці «Методи викладання громадянства» [16] відстоює міжпредметний підхід до впровадження громадянської освіти у загальну освіту, також В. Вайдінгера, Р. Голлоба [1; 3], П. Крапфа [9], Д. Роу, В. Таелмана, Т. Хаддлестона [4], які аналізують загальний

інтегральний підхід до освіти для демократичного громадянства і виділяють три дидактичних підходи до неї: навчання «про демократію та права людини», навчання «через демократію та права людини», навчання «для демократії та прав людини».

Водночас питання на рівні універсальної наукової та дієвої системи формування громадянської відповідальності учнів у трудовому навчанні досі залишалося відкритим. Напрацювання сучасних досліджень є психолого-педагогічним підґрунтям для обґрунтування цілісного підходу до формування громадянської відповідальності учнів. Результати цих досліджень дають змогу визначити феномен формування громадянської відповідальності як інтегративний вияв низки її складових компонентів, пов'язаних із особливостями освітньої діяльності.

Мета статті – на основі цілісного наукового аналізу визначити концептуальні засади формування громадянської відповідальності у трудовому навчанні учнів основної школи.

Для досягнення поставленої мети на різних етапах наукового пошуку використано комплекс таких взаємопов'язаних та адекватних меті дослідження методів: порівняння, синтез різних концептуальних підходів до формування громадянської відповідальності учнів для визначення концептуальних засад цього процесу.

Актуальність концептуального дослідження визначається нами необхідністю пояснення та прогнозування з допомогою наявних структурних концепцій теорії розвитку особистості шляхів формування громадянської відповідальності учнів. Формування громадянської відповідальності визначається системою ідей, побудов і принципів, які пояснюють організоване певним чином становлення особистості учня, а також прогнозують у часі певні його особистісні зміни.

Рушійні сили розвитку відповідальності особистості закорінені у засвоєнні учнем основної школи зразків суспільно значущої поведінки завдяки пізнанню і виконанню її норм, правил під час навчальної діяльності у взаєминах кооперації і співпраці з її учасниками. Адже учень морально і соціально формується з розвитком й ускладненням навчання, праці, зі зміною його місця у системі суспільних відносин.

Наукова новизна пропонованого нами концептуального підходу до формування в учнів громадянської відповідальності полягає у поясненні та прогнозуванні цього процесу шляхом визначення та інтеграції цінних принципів і підходів у перевірених практикою і часом структурних концепціях розвитку особистості.

Аналіз структурних концепцій розвитку особистості з погляду їхньої ефективності для пояснення та прогнозування шляхів формування в учнів компонентів громадянської відповідальності дає нам можливість визначити такі концептуальні засади її формування:

1. Реалізація відповідальної залежності, у межах якої має функціонувати учень, здійснюється у *соціально значущих видах діяльності*. Автор цієї концепції А. Макаренко наголошував на вихованні відповідальності як сильного почуття, емоційного переживання особистістю свого громадянського обов'язку [14]. При цьому методична перевага надається вихованню особистості у колективі і через колектив;

2. Формування відповідальності особистості у контексті *виховання її громадянськості і морально-духовної ціннісної спрямованості*. Ця концепція втілена у виховній системі В. Сухомлинського, за словами якого з раннього віку слід формувати здатність жити за принципами добра, відповідно до високих ідеалів, що передбачає розвиток душевності, сердечності, людяності, милосердя тощо [13].

3. Громадянська відповідальність особистості учня визначається, за психодинамічною теорією особистості З. Фрейда, здатністю контролювати ситуації суспільно-політичного життя, усвідомлювати мотиви власної поведінки і спрямовувати її за прийнятними для суспільства напрямками діяльності [15, с. 132, 147].

4. Виявом громадянської відповідальності учня, за гуманістичним напрямом у теорії особистості А. Маслоу, є набуття особистістю досвіду взаємоповаги, пошани, довіри та визнання [15, с. 492], що дозволяє йому рухатися до потреб самоактуалізації – прагнути стати таким, яким він може стати [2, с. 111] за сприятливих суспільних умов, коли відчуває себе захищеним, у безпеці та може наважитися на особистісно громадянське зростання, ризикуючи, долаючи страх помилитися та відмовляючись від старих звичок [8].

5. Розвиток громадянської відповідальної та цілісної особистості учня, за поведінковою теорією особистості Дж. Уотсона та Б. Скіннера, головним джерелом розвитку особистості визнає середовище в самому широкому сенсі цього слова [15, с. 351]. Особистість є продуктом навчання, а її властивості – це узагальнені поведінкові рефлексії і соціальні навички.

6. Громадянська відповідальність учня формується, за діяльнісною теорією особистості О. Леонтьєва [6], А. Брушлинського [12], в діяльності, що розуміється як складна динамічна система взаємодій суб'єкта (активної людини) зі світом (з суспільством), в процесі яких і формуються просуспільні властивості особистості.

Наукове обґрунтування концептуальних підходів до формування громадянської відповідальності учнів 5-9 класів здійснено на засадах їхньої ефективності для пояснення та прогнозування шляхів формування її складових: концепція виховання у соціально значущих видах діяльності А. Макаренка; концепція морально-духовної ціннісної спрямованості виховання громадянськості особистості В. Сухомлинського; психодинамічна теорія особистості З. Фрейда; гуманістичний напрям у теорії особистості А. Маслоу; поведінкова теорія особистості Дж. Уотсона та Б. Скіннера; діялісна теорія особистості О. Леонтьєва, А. Брушлинського.

Перевагою інтегративного підходу до розуміння складності природи формування громадянської відповідальності шляхом використання багатьох концепцій визначено інтеграцію окремих її компонентів, формування яких до цього часу здійснювалося відокремлено.

Наступною перспективною науковою розробкою за досліджуваною проблематикою вважаємо обґрунтування, за окресленими концептуальними засадами, системи методів формування громадянської відповідальності під час трудового навчання учнів основної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беремо участь у демократії: плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини для старших класів середньої школи / Р. Голлоб, В. Вайдінгер. Пер. з англ. та адаптація Л. І. Паращенко, Ю. О. Молчанової; за заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. Київ: Основа, 2016. Том 4. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-4/>
2. Голіна І.В., Кияшко Л.О. Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб'єкта політичного життя. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 771. Серія: Психологія. № 2. С. 65-74.

3. Голлоб Р., Вайдінгер В. «Зростаємо в демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів. Пер. з англ. та адаптація О. В. Овчарук. Київ: Основа, 2012. Том 2: URL: <http://www.living-democracy.com.ua/textbooks/volume-2/>
4. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5-9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ, 2017. 136 с.
5. Иконникова С.Н., Лисовский В.Г. На пороге гражданской зрелости: об активной жизненной позиции молодого человека / С. Н. Иконникова, В. Г. Лисовский. Ленинград: Лениздат, 1982. 172 с.
6. Леонтьев А.Н. Начало личности – поступок. *Избранные психологические произведения в 2-х т.* / Под ред. В. В. Давыдова. Т. 1. Москва: Педагогика, 1983. 385 с.
7. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. Київ: Рад. школа, 1990. 336 с.
8. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / Пер. с англ. А. М. Татиндаева. Санкт-Петербург: Евразия, 1997. 430 с.
9. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти дітей для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. Том 6. URL: <http://www.living-democracy.com.ua/textbooks/volume-6/>
10. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи/ URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf12>
11. Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства: європейський контекст. *Постметодика*. 2013 (3). URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1103>
12. Психология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А. Петровский, М. Ярошевский, А. Брушлинский. 6-е изд., стер. Москва: «Академия», 2006. 512 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ: Рад. школа. Т. 4, 1977. 640 с.
14. Трудове навчання. 5-9 класи: практ. посібник для вчителів / С. М. Дятленко, Р. М. Лещук, О. Ю. Медвідь; упоряд. С. М. Дятленко; за заг. ред. А. І. Терещука. Харків: Ранок, 2017. 128 с.
15. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 607 с.
16. Prasanth J. K. *Methods Of Teaching Civics. Discovery Publishing House*. 2004. 280 p.

Володимир Хазін,
старший викладач Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету»
(Мукачево)
hazinvladimir@gmail.com

ОСВІТА ЯК САМОРОЗВИТОК ЛЮДСЬКОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ

Сучасний стан існування та розвитку українського суспільства є переломним. Тому філософське осмислення деяких базових категорій освітнього процесу є необхідним для подальшого розвитку нашої державності. Це стає надзвичайно актуальним у цей важкий час, коли війна оголює усі вразливі сторони нашої дійсності, просвітлює не тільки дії